

Μνήμων

Τόμ. 12 (1989)

Αντώνης Λιάκος, Η Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασίων) και η Σοσιαλιστική Νεολαία / Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, Ο Γ. Σκληρός στην Αίγυπτο

ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.455](https://doi.org/10.12681/mnimon.455)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΤΘΑΙΟΥ Σ. (1989). Αντώνης Λιάκος, Η Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασίων) και η Σοσιαλιστική Νεολαία / Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, Ο Γ. Σκληρός στην Αίγυπτο. *Μνήμων*, 12, 285-290.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.455>

Duby (σ. 138), «αν τυχόν κάποιος αργότερα ζητήσει να μάθει τί ήταν στη Γαλλία, στο δεύτερο τρίτο του 20ου αιώνα, το επάγγελμα του ιστορικού, ας κρίνει αυστηρά αυτήν εδώ τη μαρτυρία».

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

Ἀντώνης Λιάκος, Ἡ Σοσιαλιστικὴ Ἑργατικὴ Ὁμοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν) καὶ ἡ Σοσιαλιστικὴ Νεολαία. Τὰ καταστατικά τους, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1985, 164 σ.

Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, Ὁ Γ. Σκληρὸς στὴν Αἴγυπτο. Σοσιαλισμός, δημοτικισμός καὶ μεταρρύθμιση, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1988, 291 σ.

Ἡ αὐξημένη πολιτικὴ εὐαισθησία τῆς δεκαετίας τοῦ '70 καὶ ἡ παράλληλη ἀνάπτυξη τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἱστορία ἔστρεψε πολλοὺς ἐρευνητὲς στὴ μελέτη φαινομένων, ὅπως εἶναι τὸ ἐργατικὸ κίνημα καὶ οἱ πρωτοποριακὲς ἰδέες στὴν Ἑλλάδα. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ συντεχνία στὸ ἐργατικὸ σωματεῖο, οἱ μορφὲς τῶν ἐργατικῶν διεκδικήσεων, ἡ ἔκφραση τῆς κοινωνικῆς διαμαρτυρίας, ἡ διατύπωση σοσιαλιστικῶν, σοσιαλιστουσῶν ἢ γενικῶν πρωτοποριακῶν ἰδεῶν, ἡ δημιουργία καὶ ἡ δράση ὁμάδων, κινήσεων καὶ κομμάτων, ἡ δραστηριότητα διανοουμένων, ποὺ ἐκφράζουν συνειδητὰ ἢ ἀσυνείδητα αὐτὲς τὶς τάσεις εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ θέματα ποὺ ἀπασχολοῦν τοὺς ἱστορικοὺς. Ἡ ἀνάνεωση ὅμως δὲν συνίσταται τόσο στὴν ἐπιλογὴ νέων θεμάτων, ὅσο στὴν ἐπιλογὴ τῆς μεθόδου. Οἱ ἱστορικοὶ αὐτοὶ ἀπορρίπτοντας τὴν ἰδεολογικὴ χρῆση τῆς ἱστορίας θεωροῦν τὴν αὐστηρὴ μέθοδο ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴ μελέτη παρομοίων θεμάτων.

Στὸ σημείωμα αὐτὸ παρουσιάζονται δύο ἐργασίες ποὺ ἐπιβεβαιώνουν τὶς προηγούμενες παρατηρήσεις· ἀντικείμενο τῆς πρώτης εἶναι ἡ Φεντερασιὸν τῆς Θεσσαλονίκης (1909-1918) καὶ τῆς δεύτερης ὁ Γ. Σκληρὸς καὶ ἡ δραστηριότητά του στὴν Αἴγυπτο (1911-1920). Τόσο ἡ Φεντερασιὸν ὅσο καὶ ὁ Σκληρὸς μετὰ τὴ συγκεκριμένη του δραστηριότητα ἐκφράζουν δύο κινήσεις πρωτοποριακὲς, ποὺ παρὰ τὶς διαφορὰς τους ὡς πρὸς τὴν ὀργάνωση καὶ τὶς θεωρητικὲς ἀντιλήψεις, ἀνήκουν στὴν ἴδια ἐποχὴ, ἀναμετρῶνται μετὰ τὶς ἴδιες συγκυρίες, τὸν Βενιζέλο καὶ τοὺς ἐθνικοὺς πολέμους, καὶ γεωγραφικὰ τοποθετοῦνται σὲ περιοχὲς ἔξω ἀπὸ τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ὅπου ὁ βαθμὸς «ἐκσυγχρονισμοῦ» εἶναι μεγαλύτερος, καὶ σφραγίζονται ἀπὸ παρόμοιες θεωρητικὲς ἐπιρροές.

Στὴν πρώτη ἐργασία, τοῦ Ἀντώνη Λιάκου, δημοσιεύονται δύο καταστατικά ἀπὸ τὸ

ΑΝΤΩΝΗΣ ΛΙΑΚΟΣ

Η ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ
ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ (ΦΕΝΤΕΡΑΣΙΟΝ)
ΚΑΙ Η ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΝΕΟΛΑΙΑ

Τα καταστατικά τους

Η ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΗΣ ΦΕΝΤΕΡΑΣΙΟΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1985

ἀρχείο του Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, τὸ καταστατικὸ τῆς Σοσιαλιστικῆς Ἑργατικῆς Ὁμοσπονδίας Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν, 1909-1918) καὶ τὸ καταστατικὸ τῆς Σοσιαλιστικῆς Νεολαίας Θεσσαλονίκης (1910), νεολαίας τῆς Φεντερασιόν. Σὲ παράρτημα ἀναδημοσιεύεται μιὰ ἔκθεση τοῦ 1910 τῆς Φεντερασιόν πρὸς τὸ Γραφεῖο τῆς Σοσιαλιστικῆς Διεθνοῦς, σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸ δημοσιευμένο γαλλικὸ πρωτότυπο, καθὼς καὶ ἓνα ὑπόμνημα τοῦ 1914, ποὺ βρίσκεται στὴ βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς, μὲ τίτλο *Ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης κατὰ τῆς ἀδικίας. Αἵτησις καὶ Ὑπόμνημα τῆς Σοσιαλιστικῆς Ὁμοσπονδίας Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Διεθνοῦς συνδικάτου καπνεργατῶν ὑποβληθὲν πρὸς τὴν κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος*. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἔκθεση τοῦ 1910 ποὺ ἀπλῶς σχολιάζεται, στὰ ὑπόλοιπα κείμενα προτάσσονται ἑκτενῆ εἰσαγωγικὰ σημειώματα.

Οἱ τέσσερις πηγὲς ποὺ ἐκδίδει ὁ Λιάκος μᾶς διαφωτίζουν γιὰ τὴ φυσιογνωμία καὶ τὴ δραστηριότητες τῆς Φεντερασιόν, μιᾶς ἀπὸ τὴς γνωστότερες σοσιαλιστικῆς ὁμάδες τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα. Μὲ τὴν ἐπιλογὴ καὶ τὴ δημοσίευση τῶν συγκεκριμένων κειμένων ὁ συγγραφέας θέλει νὰ ἀναδείξει κατ' ἀρχὴν τὴ σημασία καὶ τὴ χρησιμότητα ποὺ ἔχουν αὐτοῦ τοῦ εἶδους οἱ πηγὲς γιὰ τὴ μελέτη παρομοίων θεμάτων. Οἱ διαθέσιμες π.χ. σήμερα διεθνεῖς πηγές, τὰ ἀρχεῖα τῆς Β' Σοσιαλιστικῆς Διεθνοῦς ἢ τῆς Σοσιαλιστικῆς Διεθνοῦς τῶν νέων καὶ τὰ ἐντυπὰ τους παρέχουν σημαντικὲς πληροφορίες ἰδιαίτερα γιὰ τὴς ὁργανώσεις ποὺ εἶναι ἐνταγμένες σ' αὐτές, ὅπως συμβαίνει μὲ τὴ Φεντερασιόν καὶ τὴ νεολαία της. Ἀπὸ τὴν ἄλλή πλευρά, ὅπως τονίζει ὁ συγγραφέας, «τὸ καταστατικὸ δὲν ἀποτελεῖ μόνον περιγραφὴ τῆς ὁργανωτικῆς δομῆς, ἀλλὰ ἓνα κείμενο μὲ θεωρητικὴ καὶ πολιτικὴ σημασία» (σ. 7).

Ἀξιοποιώντας λοιπὸν τὴς μαρτυρίες αὐτὲς ὁ συγγραφέας θίγει, χωρὶς νὰ φιλοδοξεῖ νὰ τὰ ἐξαντλήσει, τὰ ζητήματα ποὺ ἀναφέρονται στὴ μὴ «πολιτικὴ» πλευρὰ τῶν σοσιαλιστικῶν ὁμάδων: «προπαντὸς χρειάζεται μιὰ σφαιρικὴ ἀντιμετώπιση ποὺ θὰ διερευνήσει ὄχι μόνον τὴς κοινωνικὲς συνθῆκες μέσα στὶς ὁποῖες γεννήθηκε καὶ ἔδρασε ἀλλὰ καὶ τὴν ἐσωτερικὴ ζωὴ τῆς ὁργάνωσης, τὸ χαρακτῆρα τῶν δραστηριοτήτων της, ὅλα ἐκεῖνα ποὺ περιλαμβάνονται ἀλλὰ καὶ παραλείπονται συνήθως ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν συνεδρίων καὶ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν ἡγεσιῶν» (σ. 17). Ἐτσι τὸ ἐνδιαφέρον του στρέφεται στὴν ὁμοσπονδικὴ ὁργάνωση τῆς Φεντερασιόν, ἢ ὁποῖα βασίζεται στὰ διεθνῆ σοσιαλδημοκρατικὰ πρότυπα ἀλλὰ καὶ στὴν παράδοση σοσιαλιστικῶν ὁμάδων τῶν ἐθνῶν τῆς διασποράς (τὸ ἐβραϊκὸ στοιχεῖο εἶναι κυρίαρχο στὶς τάξεις της).

Ὁ κατάλογος τῶν ἰδρυτικῶν μελῶν ποὺ συνυπογράφουν τὸ καταστατικὸ προσφέρεται γιὰ μιὰ στοιχειώδη μελέτη τῆς ταυτότητάς τους ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ τῆς ἡλικίας· ἐπιτρέπει ἐπίσης παρὰ τὴς περιορισμένες στατιστικῆς του δυνατότητες, κάποιες ἐνδεικτικὲς διαπιστώσεις γιὰ τὴ σύνθεση γενικὰ τῆς ὁργάνωσης καὶ γιὰ τοὺς ἐπαγγελματικούς χώρους στοὺς ὁποίους ἀπευθυνόταν ἀπὸ τὰ «μαζικὰ» ἐπαγγέλματα ἀντιπροσωπεύονται π.χ. μόνον οἱ καπνεργάτες, ἐνῶ ἡ πλειοψηφία τῶν μελῶν τῆς Κ.Ε. εἶναι ἐμποροῦπάλληλοι.

Ἀπὸ τὴς παρουσιαζόμενες πηγὲς ὁ συγγραφέας ἀντλεῖ στοιχεῖα γιὰ νὰ διερευνήσει τὸ χαρακτῆρα τῆς πολιτικῆς, μὲ τὴν εὐρεία ἔννοια, δράσης τῆς Φεντερασιόν· ἡ ἐργατικὴ λέσχη, τὸ βιβλιοπωλεῖο καὶ οἱ δανειστικὲς βιβλιοθήκες, ὁ λαϊκὸς καταναλωτικὸς συνεταιρισμὸς καὶ τὸ συνεργατικὸ ἀρτοποιεῖο εἶναι μερικὲς ἀπὸ τὴς μορφὲς πολιτικῆς παρέμβασης ποὺ χρησιμοποιεῖ, σύμφωνα μὲ τὰ πρότυπα τῆς γερμανικῆς καὶ αὐστριακῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Ἡ Σοσιαλιστικὴ Νεολαία ὡς «σχολὴ στρατολόγησης» εἶναι τὸ σημαντικότερο μέσο

που υίοθετεῖ ἡ Φεντερασιὸν γιὰ νὰ αὐξήσῃ τὴν ἐπιρροή της κυρίως μέσῳ τῆς ἐκπαίδευσης. Ὑπὸ τὰ ὑπάρχοντα τότε πρότυπα σοσιαλιστικῆς παιδαγωγικῆς ἡ Φεντερασιὸν ἀκολουθεῖ περισσότερο τὴν Ἰσπανικὴν Escuela Moderna τοῦ Ferrer, ὁ ὁποῖος «ἔδινε ἔμφαση στὴν ἀνθρωπιστικὴ καὶ ρασιοναλιστικὴ ἐκπαίδευση τοῦ ἀτόμου» (σ. 41). Ἡ ἀθλητικὴ ἀνάπτυξίς ἐξάλλου, ποὺ ἀποτελεῖ βασικὸ στόχο τῆς σοσιαλιστικῆς παιδαγωγικῆς τῆς ἐποχῆς ὡς ἀντίδοτο τοῦ ἀλκοολισμοῦ, καὶ ἡ αἰσθητικὴ καλλιέργεια τῶν μελῶν (θέατρο, μουσικὴ) εἶναι οἱ δύο ἄλλοι στόχοι τῆς παιδαγωγικῆς ποὺ ἐφαρμόζει ἡ ὀργάνωσις.

Ἡ Σοσιαλιστικὴ Νεολαία τῆς ὁποίας ἡ δομὴ, ἡ λειτουργία καὶ ἡ σύνθεσις προσδιορίζονται ἀπὸ τὸ καταστατικὸ καὶ τὰ ἀντίστοιχα διεθνῆ παραδείγματα ἀποτελεῖ κατὰ τὸν συγγραφέα πρῶτῃ ἐκφραση τοῦ θεσμοῦ τῶν πολιτικῶν νεολαίων στὴν Ἑλλάδα καὶ σημαντικὸ μάρτυρα γιὰ ἓνα πολιτισμικὸ φαινόμενο: «τὴν “ἀνακάλυψη” τῆς νεανικῆς ἡλικίας, τὴν ἀναγνώριση καὶ τὴ διαφοροτικὴ ἀντιμετώπιση τῶν ιδιοτήτων, τῶν δυνατοτήτων καὶ τῶν ἀναγκῶν της» (σ. 7).

Τὸ ὑπόμνημα τοῦ 1914, τὸ ὁποῖο συντάχθηκε μετὰ τὶς διώξεις τῶν ἡγετῶν τῆς Φεντερασιὸν, λόγῳ τῆς καπνεργατικῆς ἀπεργίας τοῦ ἴδιου χρόνου, βοηθεῖ στὴν πληρέστερη κατανόηση τῆς δράσης της γιὰ τὰ χρόνια μετὰ τὴν ἐνσωμάτωση τῆς Θεσσαλονίκης στὸ ἑλληνικὸ κράτος· ἐπιτρέπει μάλιστα στὸ συγγραφέα νὰ θίξῃ, ἀντλώντας στοιχεῖα καὶ ἀπὸ τὸν τοπικὸ τύπο, εὐρύτερα ζητήματα ὅπως εἶναι ἡ μορφή τῶν ἐργατικῶν διεκδικήσεων τοῦ μεσοπολέμου, ἡ κρατικὴ καταστολὴ καὶ τὰ ἰδεολογικὰ ἐπιχειρήματα τῶν δύο πλευρῶν, ποὺ ἐκφράζουν τὴν «ἀντιπαράθεση ἐθνικῆς καὶ κοινωνικῆς συνείδησης» (σ. 107): οἱ «ἀπατριδὲς Ἑβραῖοι» δὲν ἀγωνίζονται γιὰ τὴ διεκδίκηση ἐργατικῶν αἰτημάτων ἀλλὰ συμμαχοῦν μὲ τοὺς Βουλγάρους κατὰ τοῦ ἔθνους.

Μὲ τὴ μελέτη του ὁ Λιάκος ὑποδεικνύει τὴ γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐργασίες του μεθοδολογικὴ ἄποψη, ὅτι γιὰ νὰ συγκροτηθεῖ ἓνα ἐρμηνευτικὸ πλαίσιο σχετικὰ μὲ τὸ ἐργατικὸ κίνημα ἀπαιτεῖται ὁ συνδυασμὸς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἱστορίας, ἐνῶ ἀπαραίτητη προϋπόθεσις γι' αὐτὸ εἶναι ἡ σύνδεσις τῆς ἑλληνικῆς μὲ τὴν δυτικοευρωπαϊκὴ ἱστοριογραφία¹. Μὲ τὸν ὑπαινικτικὸ τρόπο ποὺ ἐπιλέγει γιὰ νὰ ἀξιοποιήσῃ τὶς παρουσιαζόμενες πηγές, ὁ συγγραφέας προτείνει πολλαπλὲς κατευθύνσεις γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἔρευνα. Ἡ φύσις τῶν πηγῶν ποὺ δημοσιεύονται δὲν ἀφήνει περιθώρια ὅμως γιὰ νὰ θιγῇ μιὰ παράμετρος ἐξίσου σημαντικὴ, ἡ ζωὴ καὶ ἡ δράσις ὅσων πρωταγωνίστησαν σὲ τέτοιες κινήσεις.

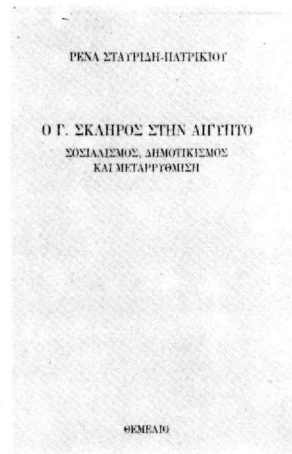
Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν παράμετρο λαμβάνει ὑπόψη ἡ δευτέρη μελέτη ποὺ παρουσιάζεται ἐδῶ, τῆς Ρένας Σταυρίδη-Πατρικίου, ἡ ὁποία ἀρθρώνεται γύρω ἀπὸ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴ σκέψη τοῦ Γ. Σκληροῦ, εἰσηγητῆ τοῦ μαρξισμοῦ στὴν Ἑλλάδα τὸ 1907 μὲ τὸ *Κοινωνικὸν μας Ζήτημα*. Παρακολουθεῖ τὴν πορεία του στὸ διάστημα ποὺ εἶναι ἐγκατεστημένος στὴν Αἴγυπτο, ἀπὸ τὸ 1911 ὡς τὸν θάνατό του τὸ 1920. Σὲ προγενέστερες ἐργασίες της ἡ Πατρικίου ἔχει διερευνήσει τὴ δραστηριότητα τοῦ Σκληροῦ τὰ προηγούμενα χρόνια καὶ ἰδιαίτερα τὶς θεωρητικὰς ἀπόψεις ποὺ ἐκφράζει στὸ *Κοινωνικὸν μας Ζήτημα* ὡς πρὸς τὶς ἐπιρροὲς ποὺ εἶχε δεχθεῖ καὶ ὡς πρὸς τὴ συζήτηση ποὺ προκάλεσε στοὺς κύκλους τῶν δημοτικιστῶν.

1. Βλ. τὸν πρόλογο τοῦ Λιάκου στό, Dick Geary, *Τὸ Εὐρωπαϊκὸ ἐργατικὸ κίνημα (1848-1939)*, μετάφραση-ἐπιμέλεια Τάσος Δαρβέρης, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητῆς, 1988 καὶ τὴν ἐπισκόπηση τοῦ θέματος «Ἡ ἱστοριογραφία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος», στὸ *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 35, 36, 37 Δεκέμβριος 1988, σ. 161-170.

Στην εργασία που παρουσιάζεται εδώ ή συγγραφέας εξετάζει εξαντλητικά τη σχέση του Σκληρού με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και τους δημοτικιστές και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα δύο αυτά στοιχεία συγκρότησαν το πλαίσιο μέσα στο οποίο θεώρησε ότι ήταν δυνατόν να προωθηθούν οι ιδέες του. 'Επηρεασμένος από τον εξελικτικό μαρξισμό του Πλεχάνωφ και εκπρόσωπος της σοσιαλδημοκρατίας της εποχής χρησιμοποίησε τον δημοτικισμό ως την καταλληλότερη κοινωνική δύναμη και την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση ως το προσφορότερο μέσο για την εφαρμογή του στόχου του: «Στή σκέψη του κυριαρχεί πάντα ή ιδέα πως για να πραγματοποιηθούν οι μεταρρυθμίσεις που θα οδηγήσουν σ' ένα κοινωνικό και πολιτικό μετασχηματισμό είναι αναγκαία ή «πνευματική ανάπτυξη του λαού», ή οποία θα επιτρέψει ταυτόχρονα και την ταξική συνειδητοποίηση. Κύριος μοχλός για την ανάπτυξη αυτή θα είναι ή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση ...» (σ. 90). 'Ακολουθώντας το δράμα αυτό «δεν έπαψε μέχρι το τέλος της ζωής του να διακηρύσσει ότι ή σύνδεση των δημοτικιστών με τις λαϊκές τάξεις και το εργατικό κίνημα θα είχε τελικά ένα διπλό αποτέλεσμα: από τη μια μεριά, την προώθηση των δημοτικιστικών ιδεών και από την άλλη τη διαμόρφωση μιάς πνευματικής ήγερσίας, στην υπηρεσία της εργατικής τάξης» (σ. 145).

Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζονται οι σχέσεις του Σκληρού με τους πρωταγωνιστές της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917, Μ. Τριανταφυλλίδη, Α. Δελμούζο και Δ. Γληνό, ενώ αντικείμενο του δεύτερου κεφαλαίου είναι κυρίως ή διασταύρωση των ιδεών του με την πολιτική πρακτική του Βενιζέλου. 'Η σχέση αυτή οδήγησε και σε κυβερνητική πρόταση το 1917 προς τον Σκληρό που δεν υλοποιήθηκε, να αντιπροσωπεύσει τους 'Ελληνες σοσιαλιστές στα διεθνή σοσιαλιστικά συνέδρια· είναι γνωστό πως ό Βενιζέλος ήθελε να προωθήσει τη διπλωματική του πολιτική και από το βήμα τέτοιων συνεδρίων. 'Η συμπάθεια του Σκληρού προς τον Βενιζέλο «που θα εξελιχτεί σε απροκάλυπτο ένθουσιασμό, στηρίζεται πρώτιστα στο γεγονός ότι οι απόψεις του για προσεκτική και προοδευτική εφαρμογή ριζοσπαστικών μέτρων συνέπιπταν με τις θέσεις του Βενιζέλου» (σ. 71) την εποχή εκείνη.

Στο τρίτο και τέταρτο κεφάλαιο εξετάζονται οι δημοτικιστικές ομάδες της Αιγύπτου στις οποίες συμμετείχε άμεσα ή έμμεσα ό Σκληρός: το «'Εντευκτήριο» (1915) και ή «Δημοτικιστική ομάδα» (1916) στο Κάϊρο, καθώς επίσης και ό 'Εκπαιδευτικός 'Ομιλος Αιγύπτου (1918), με ευρύτερους από το γλωσσικό ζήτημα στόχους. 'Ιδιαίτερη έμφαση δίνει ή συγγραφέας στον 'Εκπαιδευτικό 'Ομιλο και μάλιστα στη σύνθεση της ιδρυτικής του ομάδας για την οποία διαπιστώνει ότι «συμπληρώνεται καθαρά ή εικόνα μιάς ομάδας άστών διανοουμένων. Πρόκειται, δηλαδή, για μιά ομάδα, της οποίας τα μέλη έχουν εξειδικευμένες γνώσεις, κοινωνικό κύρος και οικονομική επάρκεια» (σ. 143) και στών όποιων τη στάση και το έργο «διακρίνονται ... αίτήματα κοινωνικού και πνευματικού έκσυγχρονισμού που ξεφεύγουν από τα όρια που έχει θέσει απλώς ή δημοτικιστική τους ιδιότητα» (σ. 144). 'Η δραστηριότητα του 'Ομίλου (έκδοτική, εκπαιδευτική, όμιλίες) εκτίθεται αναλυτικά στο έκτο κεφάλαιο. 'Ενα άλλο ενδιαφέρον θέμα, που αναπτύσσεται στο πέμπτο

κεφάλαιο του βιβλίου είναι η σχέση του Σκληρού με τον Καβάφη, ή συμμετοχή τους στις ίδιες ομάδες, ή κοινή αποψη τους για τη γλωσσική μετριοπάθεια που εξυπηρετούσε ευρύτερους στόχους, κοινωνικούς για τον πρώτο και αισθητικούς για τον δεύτερο.

Η εργασία συνοδεύεται από επίμετρο με μαρτυρίες που αναφέρονται στις επαφές του Σκληρού με την ελληνική σοσιαλιστική κίνηση, στον Έκπαιδευτικό Όμιλο Αιγύπτου και στα βιογραφικά του Σκληρού.

Ο αὐστηρά επαγωγικός, ἀκριβής και πυκνός λόγος της Πατρικίου δὲν ἐπιτρέπει διεξοδικότερη παρουσίαση τῆς μελέτης τῆς. Μὲ τὴ σχολαστικὴ ἐπεξεργασία καὶ ἀξιοποίηση τῶν δεδομένων ὁδηγεῖται στὴ συζήτηση προβλημάτων, ὅπως εἶναι ἡ σχέση τῶν σοσιαλιστικῶν κινήσεων καὶ τῶν σοσιαλιστῶν διανοουμένων μὲ τὸ Βενιζέλο σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀπουσία σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος στὴν Ἑλλάδα, ἡ μὴ ἐνσωμάτωσή τους ἀργότερα στὸ ΚΚΕ, τὸ ὁποῖο ἦταν προϊόν νέων συνθηκῶν (κυρίως τοῦ πολέμου), ἡ εὐρεία κοινωνικὴ λειτουργία τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ ἡ «ἰδεολογικὴ ἐτοιμότητα» ποὺ διέθεταν ἢ δὲν διέθεταν οἱ κοινωνίες γιὰ νὰ ἀνεχθοῦν πρωτοποριακὲς ἰδέες. Κυρίαρχο πρόβλημα γιὰ τὴ συγγραφέα φαίνεται πάντως νὰ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἔννοιας τῆς πρωτοπορίας. Ἡ ἐξαντλητικὴ ἐκμετάλλευση τῶν πληροφοριῶν τῆς προσφέρει ἐπίσης τὴ δυνατότητα νὰ διακρίνει λεπτὲς ἀποχρώσεις, ὅπως εἶναι π.χ. οἱ εὐθραυστες ἰσορροπίες μέσα στὸ κόμμα τῶν φιλελευθέρων, τὰ διαφορετικὰ ρεύματα τοῦ δημοτικισμοῦ ἢ οἱ ἀντιδράσεις ποὺ προκαλοῦνταν, ὅταν μιὰ ἰδέα χαρακτηριζόταν «σοσιαλιστικὴ».

Οἱ δύο ἐργασίες ποὺ παρουσιάζουμε ἐδῶ, παρὰ τὴ διαφορὰ τοῦ ἀντικειμένου καὶ τῶν στόχων τους ἐντάσσονται σ' ἓνα κοινὸ πεδίο ἔρευνας καὶ καταλήγουν σὲ παρατηρήσεις καὶ διαπιστώσεις ποὺ προωθοῦν ἀναμφισβήτητα τὴ μελέτη τῶν συναφῶν θεμάτων.

Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ θὰ θέλαμε νὰ ἐπισημάνουμε πὼς ἡ μελέτη τῶν κοινωνικῶν κινήσεων ὡς ἐπὶ μέρους ἀντικείμενο τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας παρουσιάζει τὶς ἀνάλογες καθυστερήσεις. Οἱ σχετικὲς μελέτες εἶναι λίγες καὶ γίνονται κυρίως στὰ πλαίσια ἀτομικῶν ἐρευνῶν καὶ ὄχι μεγάλων προγραμμάτων. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι παραμένουν ἀσαφεῖς βασικὲς ἔννοιες ὅπως «ἐργατικὸ κίνημα», «σοσιαλιστικὸ κίνημα», «πρωτοπορία» κτλ., ἐνῶ δὲν ἔχουν καθοριστεῖ μὲ σαφήνεια οὔτε τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενο τοῦ θέματος οὔτε τὰ χρονολογικὰ του ὅρια. Τὸ ἀντικείμενο ἐξάλλου προσφέρεται ἰδιαίτερα γιὰ ἰδεολογικὴ χρῆση καὶ ἐκμετάλλευση. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ κίνδυνος αὐτὸς ἔχει ἐντοπιστεῖ ἀρκετὰ χρόνια τώρα, δὲν ἔχει σταματήσει ἡ παραγωγὴ ἐργασιῶν οἱ ὁποῖες χρησιμοποιοῦν τέτοιου τύπου φαινόμενα γιὰ νὰ δικαιώσουν ἐκ τῶν ὑστέρων διαμορφωμένες ἀπόψεις².

Οἱ δύο παραπάνω μελέτες πάντως συμβάλλουν στὸν αὐστηρότερο προσδιορισμὸ τοῦ ἀντικειμένου καὶ ὡς πρὸς τοὺς στόχους καὶ ὡς πρὸς τὴ μέθοδο. Χωρὶς νὰ διαψεύουν τὴ φιλοδοξία τῶν συγγραφέων γιὰ μιὰ συνολικὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων ὑποστηρίζουν μὲ τὸν τρόπο τῆς ἢ κάθε μιὰ τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴ λεπτομερειακὴ μελέτη τῶν *εἰδικῶν περιπτώσεων*.

Ἡ ἐμφάνιση καὶ ἡ μορφή πρωτοποριακῶν κινήσεων καὶ ἰδεῶν εἶναι ἡ συνισταμένη

2. Τὸ 1983 συστήθηκε ἐπιστημονικὴ ἐταιρεία μὲ σκοπὸ τὴ μελέτη τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἡ ὁποία δὲν μπόρεσε νὰ δραστηριοποιηθεῖ. Τὴ δημόσια συζήτηση γιὰ τὴν καθυστέρηση ὡς πρὸς τὴ μελέτη αὐτῶν τῶν θεμάτων εἰχε ξεκινήσει τὸ 1982 ὁ Ἀντ. Λιάκος (βλ. περιοδ. *Ὁ Πολίτης*, τεῖχος 49, Μάρτιος 1982).

παραγόντων μεταβαλλόμενων στο χώρο και στο χρόνο. Διαφέρουν ή κοινωνική και οικονομική δομή, οι δρόμοι επικοινωνίας, οι πολιτικές και ιδεολογικές συγκυρίες. Δεν είναι εύκολη π.χ. η διάκριση εθνικής και κοινωνικής διεκδίκησης για τις περιοχές που στις αρχές του αιώνα δεν έχουν ακόμα ενσωματωθεί στο ελληνικό κράτος. Η σύγχυση αυξάνεται μετά την ενσωμάτωση, όποτε το εθνικό στοιχείο εμφανίζεται ισχυρότερο, ενώ η ποιότητα του προβλήματος είναι διαφορετική κατά περιοχές ανάλογα με τις εθνότητες που συγκατοικούν και δεν εκδηλώνεται με τον ίδιο τρόπο στην Παλαιά Ελλάδα και στις Νέες χώρες. Ποικίλλουν επίσης το εύρος και ο χώρος της απήχησης που έχουν οι κινήσεις αυτές, ή προέλευση των επιρροών που έχουν δεχθεί, ο χρόνος της ζωής τους και οι μεταλλαγές που έχουν υποστεί. Η διαμόρφωση επομένως μίας γενικής τυπολογίας είναι προς το παρόν θεμιτή μόνον ως υπόθεση, αφού δεν έχουν μελετηθεί ακόμα αρκετές ειδικές περιπτώσεις.

Οι αξιοποιήσιμες σήμερα πηγές, όχι πάντα γνωστές και προσπελάσιμες, είναι περισσότερες απ' όσες νομίζουμε. Τα αρχεία των διεθνών οργανώσεων και τα έντυπά τους, τα καταστατικά και οι έσωτερικοί κανονισμοί συλλόγων, ο τοπικός τύπος και οι τοπικές ιστορίες, τα σωζόμενα ιδιωτικά αρχεία και, γιατί όχι, η μνήμη των ανθρώπων που είναι ακόμη στη ζωή μπορούν να μάς δώσουν πληροφορίες αρκετές για να διαμορφωθεί μια λιγότερο ή περισσότερο πλήρης εικόνα. Επειδή πολλές από τις προσφερόμενες πηγές δεν είναι εύκολα προσιτές είναι απαραίτητη τόσο η καταλογογράφηση όσο και η δημοσίευση εκείνων τουλάχιστον που βοηθούν στον προσδιορισμό του θεωρητικού και οργανωτικού στίγματος των κινήσεων. Άλλωστε ο λόγος που εκφράζουν πρέπει να προσφέρεται αυτούσιος και συνεπώς έκμεταλλεύσιμος από πολλούς έρευνητές.

Τέλος ο μικρός συνήθως κύκλος ανθρώπων που πρωταγωνιστεί, ανεξάρτητα από την απήχηση των κινήσεων, επιβάλλει την αξιοποίηση της συστηματικής βιογραφίας, δεδομένου ότι η κοινωνική και η γεωγραφική προέλευση, οι σπουδές, η επαγγελματική ιδιότητα, τα ευρύτερα ενδιαφέροντα και η ιδιοσυγκρασία ακόμα των προσώπων είναι στοιχεία καθοριστικά.

Η πρακτική συνέχεια των διαπιστώσεων αυτών θα ήταν ένα ερευνητικό πρόγραμμα. Ός τη στιγμή όμως που αυτό θα είναι έφικτο πρέπει να αρκεστούμε στην αισιοδοξία που προκαλεί το γεγονός ότι και οι δύο έρευνητές, των οποίων οι εργασίες παρουσιάστηκαν εδώ, είναι πανεπιστημιακοί δάσκαλοι.

ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ